

TÜRK MİFOLOJİ DÜŞÜNCƏSİNDƏ SU KULTU

Mövzunun aktuallığı ilk növbədə su obrazının mifik düşüncədə və folklorda oynadığı rolla bağlıdır. Türk mifoloji düşüncəsində su kultu əbədi başlanğıc olan xaosu bildirən və eləcə də yaradılış aktında iştirak edən struktur yaradıcı bir mifologemdir. Suyun ilkin yaradılışın əsası olması Azərbaycan xalqının əcdadı olan Oğuz türklərinin mifoloji təsəvvürlərində mühüm yer tutur. Suyu tapınan, onu canlı varlıq, ulu hamı hesab edən babalarımız öz yaddaşlarında su kultu ilə bağlı inanclar gəzdirmiş, onu günümüzdə qədər yaşatmışlar. Min illərdir sabitləşən ənənələrlə, dünyagörüşlə bağlı olaraq suyu kutsal(müqəddəs-S.Xəlilova) bilmişlər. Yaradıcı başlanğıc hesab edilən suya inam su kultunun yaranmasına gətirmişdir. Mifologiya folklorun əsasını, ilkin bünövrəsini təşkil edir. Buna görə də su stixiyası ilə bağlı inanclar folklor düşüncəsinə daxil olaraq çoxsaylı əfsanə, rəvayət, nağıl, dastan, mərasimlərin və s. məzmununda öz yerini almışdır. Su stixiyası ilə bağlı inanclar Oğuz türklərinin ən qədim və möhtəşəm abidəsi “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında xüsusi zənginliyə malikdir. “Dədə Qorqud”da su ilə bağlı inanclar, qədim təsəvvürlər, mifoloji görüşlər o dərəcədə zəngindir ki, tədqiqatçıları cəlb etmiş, bunun səbəbini öyrənməyə sövq etmişdir. Suyun ilkin yaradılışın əsası olması Oğuz türklərinin düşüncəsində mifoloji və dini təsəvvürlərin bir-birinə münasibəti baxımından heç bir ziddiyyət təşkil etmir. Belə ki, dastanın ikinci boyunda (“Salur Qazanın evi yağmalandığı boyu bəyan edər”) su ünsürü ilə bağlı çox maraqlı mənzərə ilə qarşılaşırıq. Salur Qazan ovda olan zaman narahat yuxu görür və evinə qayıdır, gəlib evinin, yurduğun talan olunduğunu görür. Bunu kimin etdiyini bilmir. O növbə ilə, evini yurddan, sudan, qurddan, köpəkdən və sonda isə çobandan xəbər alır. Qazanın suya müraciətində türklərin qədim mifoloji görüşləri durur.

Qazan aydır: “Su Haq dizarın görmüşdür, bən bu su ilə xəbərləşəyim,”- dedi. Qazan aydır:

Çağnam-çağnam qayalardan çıxan su,
Ağac gəmiləri oynadan su,
Həsənlə Hüseynin həsrəti su,
Bağ və bostanın ziynəti su,
Ayışə ilə Fatimənin nigahı su...
Ordumun xəbərin bilürmisin, degil manat!
Qara başım qurban olsun, suyum, sana!-dedi(5, s. 41).

Folklorşünas R.Əlizadə “Azərbaycan folklorunda təbiət kultları” adlı monoqrafiyasında qeyd edir ki, suyun həyat və nizam gətirən ünsür kimi işarələnməsi faktının “Dədə Qorqud” eposundakı əksi daha qabarıqdır. Eposun ilk boyunda belə bir ifadəyə rast gəlirik: “Qamın aqan görkli suyun qırılmasın”! Bu formulun mahiyyəti onu göstərir ki, suyun mifoloji düşüncədə cilalanmış özəllikləri, yəni onun ölüm və xaosu, həyat və nizam yarada bilməsi kult sisteminin formalaşmasına zəmin yaradır(3, s. 70).

R.Əlizadə su stixiyasının ilkin xaosla bağlılığı haqqında belə bir qənaətə gəlmişdir. “Araşdırma nəticəsində aydın olmuşdur ki, su kultunun qədim türklərin inanclar sistemindəki yeri onun ilkin xausu və yaradıcı başlanğıcı özündə təcəssüm etdirməsi ilə izah olunur.

Su həyatın ayrılmaz parçası və dünyada, bəlkə də, hər şeydən çox olan maddədir. Bədənimizin çox hissəsi sudan təşkil olunmuşdur və su olmasa heç bir canlı yaşaya bilməz. Su folklorda həyat mənbəyidir. Bu ölümləri dirildən “abi-həyat”, yəni dirilik suyudur. Azərbaycan folklorunda, o cümlədən ədəbiyyatında İsgəndər-Zülfərneynin dirilik suyunu tapmaq üçün zülmət dünyasına getməsi, bu suyu içməyin ona qismət olmaması haqqında rəvayət çox məşhurdur(5, s. 15-16).

Türk alimi B.Ögel yazır ki, İran və Ön Asiya mifologiyasında külək, atəş, su və torpaq insanın yaradılışında çox əhəmiyyətli rol oynayır. Altay və Sibir türk mifologiyasında isə bu dörd ünsürə çox rast gəlmirik. Bu, ilk dəfə uyğurların zamanında görünür(6, s. 487).

Türk mifologiyasında su stixiyası ilə bağlı inancları təmsil edən maraqlı obrazlar vardır. Bu obrazlar müxtəlif şəkillərdə türk xalqlarının inanclarında hətta bu gün belə yaşamaqdadır. Türk mifologiyasında su ünsürünün rolunu araşdırmış K.V.Nərimanoğlu bir çox səciyyəvi inanc və obrazları ümumiləşdirərək yazır: “Altay mifologiyasına görə, hər şeydən əvvəl talay deyilən su yaranmışdır. Onlarda xüsusi Suiyəsi adlı ruh da vardır. Yakutlar su ruhuna Qaran deyirlər. Tukyular və altaylılarda yer-su adlı ruhların mövcud olduğu məlumdur. Guya həmin ruhlar insanlarla birgə yaşayırlar. İnana görə, isti sular cəhənnəmdən, şirin sular cənnətdən gəlmişdir(8, s. 29).

Türk mifoloji görüşlərini özündə yaşadan rəngarəng mətnlərə-əsatir və əfsanələrə, dastanlar və s. nəzər saldıqda görürük ki, su stixiyası ilə bağlı türk inancları içərsində diqqəti ən əvvəl cəlb edən suyun ilkin yaradılışın əsası olması haqqındakı inandırıcıdır. Suyun yaradılışda oynadığı rol onun ən əsas və ən ilkin, eyni zamanda ən həlledici roludur. Çünki hər bir mifologiyada ilkin yaradılışda - mifoloji kosmoqoniyada iştirak edən element əsas və müqəddəs sayılır. Türk mifologiyasında su ilkin yaradılışda iştirak etdiyi üçün yaradıcı başlanğıc kimi müqəddəs sayılır. Suyun türklərin şüurunda müqəddəsliyi, ona hörmət olunması məhz bununla bağlıdır. Türk xalqlarının mifoloji mətnlərində saxlanmış obrazlardan biri də Yer-sub ilə bağlıdır.

Məlumatlara görə, Yer-sub obrazında yerlər və sular birləşmişdir. Yer-sub haqqında A.İnan, B.Ögəl, M. Seyidov kimi görkəmli tədqiqatçılar çox məşhur mifoloji varlıq kimi bəhs etmişlər. A.İnana görə, türklər islamiyyəti qəbul etdikdən sonra su kultunun izlərini uzun müddət qorumuşlar. Müxtəlif obyektləri təmsil edən əyələr ümumi əyə obrazında birləşməsinin kökləri qədim türk mifoloji düşüncəsində yer və suyun ayrılmazlığını simvollaşdıran Yer-sub obrazı ilə bağlıdır. Qədim türklər yer və suyu hətta bəzən eyni varlıq kimi təsəvvür edirmişlər. A.İnan bir məqaləsində göstərir ki, göytürklər. Budun İnli, Iduk Ötüken, Iduk Baş adlı dağları müqəddəsləşdirərək hamısına – “ıduk-yer-su” demişlər(4, s. 253).

Prof.M.Seyidov qədim türk abidələrindəki Yer-sub məsələsinə ayrıca məqalə həsr etmişdir. Lakin Yer-su onun mifoloji görüşlərində əsas yer tutan anlayışlardan olduğu üçün onun barəsində öz kitablarında dəfələrlə bəhs etmişdir. M.Seyidov öz məqaləsində su inancı ilə bağlı çoxsaylı faktlara toxunaraq suyun mifikləşməsinə belə şərh etmişdir. “Yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək təsdiq etmək olar ki, türkdilli xalqlar su ilahəsini “Suxanı”(suyun xanı), “Suiyəsi”(suyun sahibi), “Yayık xan”, “Qoran” adlandıraraq ona tapınmışlar(7, s. 68).

Su və yer həm real həyatda, həm də mifologiyada təbiətin əsaslarını təşkil edir. Doğurdan da, planetimiz yer və sudan ibarətdir. Türk xalqlarının mifoloji düşüncələri, inancları ilə bağlı olaraq suyun bir çox funksiyalarını qeyd etmək olar. Bəzi bölgələrimizdən toplanmış inanca görə, “Pis yuxunu suya danışallar ki, yuyub aparsın. Yaxşı yuxunu da danışallar ki, aydınlıq olsun”.

İnanca görə, su pis yuxunun qarşısını alır, insana gələcək şəri dayandırır. Demək, su insanın taleyinə təsir edir, baş verəcək pis hadisənin qabağını su alır. Bu halda su pisliliyi, şəri təmizləyən qüvvə kimi çıxış edir. Su stixiyasının qoruyucu funksiyası inanc mətnlərində aydın şəkildə qalmışdır. Uşaq doğulduqdan 40 gün sonra mərasim və uşağın başına tökülən 40 üskük su 40 günü bildirir. Bu su onun yaşadığı günləri şərdən təmizləyir. Uşaq (onun həyatı) su vasitəsilə təmizlənir. Su pis yuxunu yuyub apardığı kimi, 40 günlük uşaqdan da pisliliyi, şər-xətanı yuyub aparır. Demək, su uşağı da, yuxunu da təmizləyir, şərdən qoruyur. Suyun “ ağırlığı, uğurruğu” təmizləməsi insandan xəstəliklərin, dərd-bəlanın, bədliyin, bəxti gətirməməyin, uğursuzluğun su vasitəsilə təmizlənməsi deməkdir.

Maraqlıdır ki, suyun övlad vermə funksiyası da məlumdur, belə ki, 40 günlük müddət daxilindəki uşaqla bağlı su kosmoqonik sudur- həyatyaradıcıdır. İraq türkmənlər “qırxı çıxmamış körpənin paltarının suyunda uşağa qalmayan qadın çimsə, uşağı olacağına inanırlar”(2, s. 85).

Ulularımız suyun həyatverici, şəfaverici, dirilik vermə, əbədi yaşatmaq, ölümsüzlük bəxş etmə funksiyası olduğuna inanmışlar. Ən qədim və əziz bayramlardan biri olan Novruz bayramı ilə bağlı mərasimlərdə də suya tapınmanın, pərəstişin-su kultunun izləri açıq-aşkar müşahidə olunur. Dörd çərşənbəmizdən biri də su çərşənbəsidir. Suyu qüdrətli edən axır çərşənbədir. Novruz bayramı xalqımızın çox qədim dünyagörüşü ilə bağlı olduğu üçün nəinki su ünsürünü, həm də digər ünsürləri öz yaddaşında saxlayaraq bizlərə qədər gətirib çatdırmışdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Aynur Babək. Azərbaycan folklorunda su ilə bağlı inanclar, Bakı: Nurlan, 2011, 212 səh.
2. Azərbaycan folkloru antologiyası. II cild. İraq- türkmən cildi/Tərtibçilər: Q.Paşayev, Ə.Bəndəroğlu. Bakı: Ağrıdağ, 1999, 467 s.
3. Əlizadə R. Azərbaycan folklorunda təbiət kultları. Bakı: Nurlan, 2008, 174 s.
4. İnan A. Tarihde ve Bugün Şamanizm. 5. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000, 241 s.
5. Kitabı-Dədə Qorqud. Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər. Bakı: Öndər nəşriyyat, 2004, 376 səh.
6. Ögel B. Türk mifologiyası (kaynaklar ve açıklamaları ile destanlar), I cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, 644 s.
7. Seyidov M. Öləngin izi ilə // Azərbaycan jurnalı, 1965, s.84-93
8. Vəliyev K. Elin yaddaşı, dilin yaddaşı. Bakı: Gənclik, 1987, 280 s.

XÜLASƏ

Su kultu ilə bağlı araşdırmamızın nəticəsində aydın olur ki, su kultunun qədim türklərin mifoloji düşüncəsindəki yeri onun ilkin xaosu və yaradıcı başlanğıcı özündə əks etdirməsi ilə izah olunur. Suyun həmçinin hansı funksiyaları daşması, hansı obrazlar yerində çıxış etməsi haqqında məlumat verilmişdir. Su stixiyası ilə bağlı inanclara, folklorumuzda yeri və s. məsələlərə də toxunulmuşdur.

Açar sözlər: *Su, kult, mifologiya, funksiya, inanc*

Rəyçi: *dos. M.M.Məmmədov*